

Un «empelt d'immoralisme»: Miquel Llor i *Les caves del Vaticà*

Pep SANZ DATZIRA

Universitat Autònoma de Barcelona

pep.sanzdatzira@gmail.com

Résumé : Outre ses œuvres de création, Miquel Llor est l'auteur de quelques traductions estimables publiées dans les années trente par Edicions Proa. La première de ces traductions fut celle des *Caves du Vatican*, d'André Gide. Cet article propose une approche de la tâche de traduction de Llor ainsi que son intérêt pour l'écrivain français. La localisation du manuscrit de *Les caves del Vaticà* a permis de comparer cette version inédite avec celle publiée par Proa et de commenter certains éléments textuels vis-à-vis de l'original français. Enfin, on consigne quelques exemples illustrant la réception du titre de Gide dans le champ littéraire catalan.

Abstract: In addition to his creative works, Miquel Llor is the author of some valuable translations published in the thirties by Edicions Proa. The first one among these translations was *Les Caves du Vatican* by André Gide. This article offers an approach to the translation of Llor as well as his interest in the French writer. The location of the manuscript of *Les Caves del Vaticà* allowed us to compare this unpublished version with that given by Proa and to comment on several textual elements vis-à-vis the French original. Finally, we give some examples illustrating the reception of Gide's title in the Catalan literary field.

Mots-clés : traduction, critique, réception, André Gide, Miquel Llor.

Keywords: translation, critics, reception, André Gide, Miquel Llor.

El que llegeixo més és, naturalment, literatura estrangera. Ja veig que esteu a punt de preguntar-me quins autors prefereixo. No sabia pas què dir-vos. L'autor modern que més m'apassiona és, evidentment, Marcel Proust. M'encisa aquella lentitud, aquella penetració del seu anàlisi, aquells períodes inacabables, aquella sensació que no passa res, que el llibre no s'ha d'acabar mai. Jo em sento més a prop d'ell que de cap altre novel·lista. Admiro Dostoievski, però aquell devessall de vida, aquella complexitat extraordinària de les seves accions em fan rodar el cap. Ja sé que això és una qüestió de temperaments, però no hi puc fer més. Potser és que jo prefereixo els que podríem dir-ne novel·listes artistes. O sigui que prefereixo Flaubert a Balzac, Puixkin a Dostoievski, Hardy a Dickens. Aquest potser és un dels motius pels quals conservo una certa admiració per l'obra d'Anatole France.

Després de Marcel Proust l'escriptor modern que prefereixo és Gide. Gide és un home terrible, però és un artista incomparable. Jo, naturalment, em quedo amb l'artista. En l'ordre moral Gide ha jugat extraordinàriament fort. Sempre més recordaré la impressió

que em produí la primera lectura de *La porta estreta*. És un dels llibres més profundament amargs que conec¹.

Quan tot just començava a tenir una certa presència al món cultural, Miquel Llor descrivia així les seves preferències literàries. Era el juny de 1928 i el crític Armand Obiols oferia als lectors de *La Publicitat* una «conversa» amb l'escriptor. Llor havia donat a conèixer la seva primera obra, *Història grisa*, tres anys abans, i era a punt de publicar *Tàntal*, que suposà el seu desvetllament efectiu com a escriptor. Amb aquesta segona novel·la, les impressions i els judicis favorables de la crítica pel que fa a les qualitats literàries de l'autor es confirmaren, al mateix temps que es feien ben presents les reserves d'alguns comentaristes en allò que afectava la dimensió moral de la novel·la. En aquest punt, semblen rellevants les asseveracions que Llor feia en la conversa citada, i que situaven Marcel Proust i André Gide com dos dels seus autors predilectes. Algunes valoracions de l'obra de creació primerenca de Llor, que el 1930 visqué un punt d'inflexió amb l'obtenció del Premi Crexells per *Laura a la ciutat dels sants*, esmentaven i de vegades insistien en el ressò, el mestratge i la influència no sempre beneficiosa dels dos autors francesos, completada sovint amb l'al·lusió als clàssics russos². En el cas dels primers, coincideixen, en part, amb els autors que Miquel Llor traslladà al català entre la darrerria dels anys vint i la primera meitat dels trenta. Durant aquest període, Llor traduí quatre novel·les, totes publicades a Edicions Proa. D'una banda, és autor de les dues úniques versions procedents de l'italià que incorpora el catàleg d'aquesta editorial en el període 1928-1939: *Els mala-ànima* (1930), de Giovanni Verga³, publicada per primer cop el 1881, i *Els indiferents* (1932), d'Alberto Moravia, la primera novel·la de l'escriptor, publicada tot just el 1929 i acollida amb entusiasme. Ambdues obres foren incorporades a la col·lecció A Tot Vent. D'altra banda, Llor traduí dos títols del francès, *Les caves del Vaticà* (1930), com veurem tot seguit, i *Amor, inconeguda terra* (1936), de Martin Maurice⁴.

NOTA. Aquest article s'inscriu en el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC) (2014, SGR 285), reconegut per l'Agència de Gestió i Ajuts Universitaris de la Generalitat de Catalunya, i en el projecte «La traducció catalana contemporània: censura y políticas editoriales, género e ideología (1939-2000)» (FFI2014-52989-C2-1-P), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

¹ OBIOLS, Armand. «Conversa amb Miquel Llor». *La Publicitat* (8-6-1928), p. 1.

² Sobre l'obra de Llor publicada a la preguerra, vegeu: ARNAU, Carme. «Miquel Llor», dins MOLAS, Joaquim (dir.). *Història de la literatura catalana*, v. 10. Barcelona: Ariel, 1988, p. 51-62, i «Miquel Llor o el tantalisme», dins *Marginats i integrats en la novel·la catalana (1925-1928)*. Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 11-50, que se centra en les novel·les *Tàntal* i *Laura a la ciutat dels Sants*. Sobre aquesta última, JULIÀ, Lluïsa. *Laura a la ciutat dels Sants de Miquel Llor*. Barcelona: Empúries, 1994. Domènec Guansé en féu un retrat literari: «Miquel Llor», dins *Abans d'ara*. Barcelona: Proa, 1966, p. 146-150 i Elias Valverde, nebot de l'escriptor, és autor d'*Evocació biogràfica de Miquel Llor*. Barcelona: Pòrtic, 1983 i de *Miquel Llor, íntim*. Girona: Curbet, 2014.

³ Aquest volum inclou un nota sense signar, «L'autor i l'obra», d'una pàgina i mitja. També incorpora una llista d'«Obres del traductor: *Història gris* (Editorial Catalana) 1925 / *Tàntal* (Edicions Proa). Primera impressió, 1928. Segona, 1929. / Traducció d'immediata publicació: *Les caves del Vaticà*, d'André Gide». La inclusió d'aquesta llista exemplifica una de les estratègies de l'editorial per prestigiar els seus traductors. Sobre la traducció d'*Els Mala-ànima*, BRIGUGLIA, Caterina. «Miquel Llor traductor: notes sobre l'estil d'*Els Mala-ànima*», dins ORTÍN, Marcel; PUJOL, Dídac (ed.). *Llengua literària i traducció (1890-1939)*. Lleida: Punctum, 2009, p. 147-158.

⁴ Josep Palau i Fabre assenyalà: «Traduir aquesta novel·la és una prova rigorosíssima, no solament per al traductor sinó també per a la llengua a la qual és incorporada. Una vegada més, Miquel Llor ens ha demostrat les seves excel·lents qualitats i les possibilitats del català»: P. F. «*Amor, inconeguda terra*, de Martin Maurice». *La Publicitat* (23-5-1937), p. 4, recollit a *Assaigs, articles i memòries. Obra literària completa II*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, Cercle de Lectors, 2005, p. 1119-1120.

Abans d'aquests volums, però, l'escriptor donà a conèixer com a mínim dues traduccions fragmentàries en revistes. En primer lloc, el 1926 traduí una mostra d'*A la recherche du temps perdu*, de Marcel Proust. Fou publicada a *Reus*, una capçalera d'àmbit local i amb un ressò escàs⁵. Segons la bibliografia sobre la recepció de l'escriptor en el camp literari català⁶, sembla que el primer fragment en aquesta llengua aparegué uns mesos abans al setmanari *D'Ací i d'Allà*. Es tracta de la narració «La mort de Baldassare Silvande, vescomte de Silvània», anostrada per Josep Millàs-Raurell, traductor prolífic que donà a conèixer textos d'autors tan rellevants com James Joyce, Joseph Conrad o Katherine Mansfield des de la mateixa plataforma⁷. Les pàgines de Proust publicades a *Reus*, però, no són les úniques que Miquel Llor en traduí. Al seu fons personal, dipositat a la Biblioteca de Catalunya, es conserva la traducció inèdita de l'inici d'*A la recerca del temps perdut*. Es tracta de la primera part, *Combray*, i l'inici de la segona part, *Un amor de Swan*⁸.

En segon lloc, l'escriptor barceloní donà a conèixer en català algunes pàgines de *Si le grain ne meurt*, d'André Gide. Aquesta mostra va aparèixer, com la versió pionera de Proust, al setmanari *D'Ací i d'Allà* amb el títol «Una pàgina d'André Gide»⁹ el setembre de 1929, pocs mesos abans de la publicació de *Les caves del Vaticà* a Edicions Proa. Així doncs, els interessos literaris que Llor havia manifestat a la conversa amb Armand Obiols, i que repetien sovint els crítics de les seves primeres novel·les, l'havien dut a endinsar-se en la tasca de traductor per dur al català alguns dels seus autors predilectes.

La traducció i l'edició de *Les caves del Vaticà*

Tot seguit ens centrarem en alguns aspectes de la traducció de *Les caves del Vaticà*, segurament l'obra més cèlebre de Gide. Publicada el 1914, des del 1905 en trobem referències als dietaris de l'escriptor, que fan remuntar les primeres idees sobre la novel·la encara anys abans, a les darreries del segle XIX. Abans de la publicació en volum a les Éditions de la Nouvelle Revue Française l'estiu del 1914, el text havia aparegut en quatre números de la revista, entre els mesos de gener i abril del mateix any¹⁰.

Malgrat la condició de «novel·la» que s'atribueix normalment al text, Gide defugí aquest encasellament i incorporà «Sotie» com a subtítol de l'obra. L'etiqueta, que provenia del nom que rebien les farses medievals dedicades a la crítica dels costums socials, s'utilitza per analogia en obres modernes de finalitat semblant i ha quedat com a noció lligada a alguns títols de Gide, tal com exemplifica la definició que en dona el Trésor de la Langue Française. Com l'escriptor explicà, l'ús d'aquest concepte li servia igualment per a evitar de manera deliberada el de novel·la. A la dedicatòria que encapçalava *Les Caves du Vatican* apuntava la suspicàcia que li despertava la identificació de les seves obres com a novel·les en un moment en què els models

⁵ PROUST, Marcel. «Du côté de chez Swann». *Reus* (març 1926).

⁶ El volum de PLA, Xavier (ed.). *Proust a Catalunya*. Barcelona: Arcàdia, 2016 és imprescindible. Vegeu, així mateix: SERRAHIMA, Maurici. *Marcel Proust*. Barcelona: Edicions 62, 1971 i MOLAS, Joaquim. «Proust a Catalunya», dins *Lectures crítiques*. Barcelona: Edicions 62, 1975, p. 111-116.

⁷ «La mort de Baldassare Silvande, vescomte de Silvània». *D'Ací i d'Allà*, 90 (juny 1925), p. 194-199. La identificació com a primera traducció de Proust al català prové de PLA, Xavier, «Justificació. Proust en diàleg amb la cultura catalana», dins *Proust a Catalunya. Op. cit.*, p. 36. Sobre les traduccions en aquest setmanari, BACARDÍ, Montserrat. «Carles Soldevila, socialitzador de literatura». *Quaderns: revista de traducció*, 8 (2002), p. 51-66.

⁸ *A la recerca del temps perdut*. Biblioteca de Catalunya, Fons Miquel Llor, Ms. 4334. Valèria Gaillard donà notícia d'aquesta traducció: «I Proust va sonar en català». *Avui Cultura* (15 març 2013), p. 6-7.

⁹ «Una pàgina d'André Gide», trad. de Miquel Llor. *D'Ací i d'Allà*, 141 (setembre 1929), p. 293 i 322.

¹⁰ Sobre la història editorial de l'obra, GIDE, André. *Romans*. Paris: Gallimard, 1958, p. 1565-1580.

tradicionals començaren a qüestionar-se i menaren a la crisi de la novel·la en el context europeu¹¹.

La catalana fou la quarta llengua de traducció de *Les Caves du Vatican*. Abans s'havien fet seva la novel·la l'alemany (1920), l'anglès (1925) i el txec (1928), i després del català ho feren el castellà (1931), l'italià (1932), l'hongarès (1934), el polonès (1935) i el portuguès (1937), si ens limitem a les traduccions dels anys vint i trenta. Com succeeix amb altres traduccions de literatura estrangera publicades per Proa i per altres editorials a la preguerra, els text fou reeditat dècades després amb la recuperació progressiva del mercat editorial. La versió de *Les caves del Vaticà* signada per Llor tornà a aparèixer a la mateixa editorial el 1984 i compta amb una reimpressió del 1988.

De la mateixa manera que succeeix amb la traducció inacabada d'*A la recerca del temps perdut*, el Fons Miquel Llor conserva el manuscrit íntegre de la traducció de *Les caves del Vaticà*¹². Si comparem el text publicat a Edicions Proa amb el text conservat, veiem que inclou nombroses esmenes que evidencien la correcció a la qual fou sotmès. Tot seguit proposem l'estudi de tres fragments: de l'inici (exemple 1), de la part central (exemple 2) i del final de la novel·la (exemple 3) tenint en compte, d'una banda, el manuscrit i l'edició de Proa i, de l'altra, l'original en francès. L'objectiu d'aquest exercici comparatiu és, pel que fa a l'acarament dels textos catalans (manuscrit i versió publicada), il·lustrar amb alguns exemples el procés d'edició, que dona compte del rigor amb el qual Edicions Proa tractava els textos. D'altra banda, pel que fa al comentari d'alguns elements de la traducció, pretenem oferir una mostra representativa de la llengua literària emprada per Llor, que seguint un model evidentment culte, defugia l'encarcament excessiu. A partir de la documentació consultada, no podem saber quina edició de *Les caves du Vatican* Llor utilitzà per a la traducció, perquè a final dels anys vint, quan és probable que emprengué la tasca, el nombre d'edicions disponibles era molt elevat. Per a acurar els dos textos ens servim d'una reedició de la novel·la impresa el 1928 a partir de l'edició de 1922¹³.

Exemple 1¹⁴

Com veiem amb l'acarament dels canvis entre la versió manuscrita i l'editada, la intervenció en el text és notable. En unes cinc pàgines de text corresponents a l'edició de Proa, hi ha una trentena d'intervencions, sense tenir en compte les rectificacions de la puntuació o altres aspectes com el tractament tipogràfic (l'ús de cursiva o cometes). Deixant de banda les esmenes ortogràfiques (*arrossegar*, *sarment* i *llançar-se*), la majoria d'intervencions modifiquen tries lèxiques o construccions gramaticals. En primer lloc, cal fer notar que, mentre que en alguns casos es proposen solucions més apropiades per al context (*mirar* en lloc de *veure*; *estava* en lloc d'*era*), en altres casos les esmenes no modifiquen mots o expressions incorrectes, sinó que els canvien per altres considerats més adients: *cuidar* per *curar*, *de seguida* per *aviat*, *d'antuvi* per *al començ*, *pellings* per *parracs*, *pujava* per *anava*, *poc o molt* per *una mica* i *llambordes* per *rajoles*.

En segon lloc, cal destacar les modificacions sintàctiques que s'introdueixen en algunes frases. A banda de l'esmena de la preposició *per*, modificada per *per a*, la resta de canvis reformulen l'ordre o parafrasegen algun element: «Aviat era l'hora en què, per

¹¹ Per al context francès, el llibre de RAIMOND, Michel. *La crise du roman : des lendemains du Naturalisme aux années vingt*. Paris: José Corti, 1985, és una referència clàssica.

¹² *Les caves del Vaticà*, Biblioteca de Catalunya, Fons Miquel Llor, Ms. 4334.

¹³ GIDE, André. *Les Caves du Vatican*. Paris: Gallimard, 1928. Aquesta edició figura com la quaranta-vuitena.

¹⁴ Aquest fragment correspon a les pàgines 2 a 22 del manuscrit.

l'altra porta, Beppo, el xicot dels encàrrecs, entrava a cercar les comandes del dia» per «Era l'hora en què aviat, per l'altra porta, Beppo, el xicot dels encàrrecs, solia entrar per les comandes del dia». O bé: «després, amb la mica d'italià que sabia, bé o malament va poder fer entendre al noi» per «després, bé o malament, amb la mica d'italià que sabia, va poder fer entendre al noi».

Pel que fa a l'acarament del text català amb l'original francès, veurem, en primer lloc, exemples corresponents a tries gramaticals i, en segon lloc, en comentarem d'altres que afecten el lèxic. Com dèiem més amunt, el to general de la llengua emprada per Llor correspon a un registre culte, però defuig l'encarcament. L'ús de l'adjectiu possessiu ho pot il·lustrar. Limitant-nos al fragment de l'inici de la novel·la que hem seleccionat, en la traducció de la frase «Allons ! décidément leurs positions étaient prises, l'éloquence de Baraglioul n'y pourrait rien changer», les opcions més literals per a traduir el possessiu «leurs» haurien estat «llurs» o «les seves». En el primer cas, l'ús sistemàtic de «llur» contribueix a la confecció d'un model de llengua literària més aviat arcaïtzant. La utilització de «les seves» seria, segurament, l'opció menys marcada. En canvi, la traducció de Llor fa: «Bé! fet i fet, les posicions de l'un i l'altre ja eren preses: l'eloqüència de Baraglioul no podia adobar-hi res». En aquest cas, la fórmula escollida, que recorre a una perífrasi de l'adjectiu possessiu, manté el ritme de la frase i, d'acord amb el registre del narrador, s'adiu amb la recreació d'una certa oralitat, com indica la interjecció «Allons!», traduïda per «Bé!». En canvi, unes quantes línies més endavant, Llor tradueix un altre adjectiu possessiu adoptant l'opció més propera al francès: «Dès les premiers jours de leur installation à Rome, chacun des deux époux, de son côté, avait réglé son existence retirée»; en català fa: «Des dels primers dies de llur instal·lació a Roma, cadascun dels dos esposos va reglamentar, per la seva banda, la pròpia existència retirada». En aquest fragment, de dues línies escasses, hi ha tres possessius, que en francès tenen les formes «leur» i «son». En traduir literalment tots els possessius amb la forma no literària, es produiria una repetició indesitjable: «la seva instal·lació a Roma», «per la seva banda» i «la seva existència». Llor opta per l'ús de «llur» en el primer cas i per la perífrasi «la pròpia existència» en el tercer amb la finalitat, prou evident, d'evitar la repetició. Així i tot, el resultat no és plenament satisfactori, segurament perquè el traductor manté les marques de possessió quan, en el primer context, en català és innecessària: «Des dels primers dies de la instal·lació a Roma». Com veurem amb l'anàlisi d'altres fragments, Llor practica de manera força constant una traducció molt literal: utilitza poc la perífrasi i evita elidir partícules del text francès encara que siguin supèrflues en català, com succeeix sovint amb els adjectius possessius o amb els pronoms personals.

Un segon aspecte de les tries gramaticals adoptades pel traductor és l'ús dels temps verbals. En la veu narrativa de l'original predomina l'ús del pretèrit imperfecte d'indicatiu. En la traducció catalana, el mateix temps verbal no seria satisfactori. Ho il·lustra la correcció introduïda a la primera frase de la novel·la: «L'any 1890 [...] el renom del doctor X, especialista en malalties d'origen reumàtic, feia anar a Roma, Antim Armand-Dubois, francmaçó». En la versió editada, «feia» ha estat substituït per «féu». La inconveniència d'emprar sistemàticament el pretèrit imperfecte comporta, en el text de Llor, l'ús complementari del passat simple i del perifràstic, tot i que predomini aquest darrer: «El bondadós Baraglioul aixecà els ulls» i «va exclamar-se Juli de Baraglioul».

Quant a alguns exemples de la traducció referents al lèxic, el traductor és coherent amb la recerca de l'equilibri entre un model de llengua culte i al mateix temps propera al lector. La frase «Galopin de douze ans ou treize, en haillons, sans parents, sans gîte, Anthime l'avait remarqué peu de jours après son arrivée à Rome», en la traducció de Llor diu: «Un marrec de dotze o tretze anys, espellifat, sense casa, Antim va descobrir-lo al cap de pocs

dies d'haver arribat a Roma». Paraules com «marrec» o «espellifat» ajuden a imprimir vivacitat i popularitat a la llengua emprada. Així mateix, en aquest exemple veiem com hi ha una elisió, possiblement involuntària, a l'enumeració: hi falta el sintagma «sans parents».

Trobem un altre exemple de les tries del traductor en un sintagma igualment referit al personatge de Beppo. Mentre que a l'original és presentat com «Beppo le procureur» i, poques línies després, descrit com «Beppo, procureur-né, aurait fourni l'aigle ou la louve du Capitole», en català és, en el primer cas, «Beppo, el xicot dels encàrrecs» i, en el segon, «Beppo, industriós de mena, s'hauria procurat l'àliga o la lloba del Capitoli». Molt possiblement, en l'original francès el mot «procureur» s'empra amb intenció irònica, perquè juga amb el verb «procurer» (i el substantiu amb la mateixa arrel), que és sinònim de «fournir», utilitzat a la frase. La professió del personatge i el seu aspecte desmanegat contrasten evidentment amb la categoria social d'un procurador als tribunals, que és el significat més corrent de «procureur». A més, la segona part de la frase té una intenció clarament jocosa: «aurait fourni l'aigle ou la louve du Capitole», atès que el narrador descriu amb una hipèrbole la frisança amb què el noi dels encàrrecs acomplia la tasca de dur al científic Antim petits animals per als seus experiments. La segona apel·lació a Beppo, «procureur-né» (literalment «procurador nat»), reforça aquesta interpretació. En la traducció de Llor, aquest joc d'intencions amb el mot emprat per a presentar el personatge es perd i opta per a referir-s'hi de dues maneres ben diferents.

Exemple 2¹⁵

Amb l'exemple d'aquest segon fragment de la traducció veiem com els criteris de correcció aplicats a la versió editada mantenen la coherència respecte de la primera mostra. Com en el cas anterior, el manuscrit conté nombroses esmenes fetes amb la mateixa tinta i cal·ligrafia que el text principal. Per tant, corresponen, molt possiblement, a les rectificacions de Llor durant el mateix procés de traducció. Pel que fa a les correccions gramaticals, trobem petites esmenes, com ara la rectificació de la construcció «a qui» per «la qual», o en l'ús de preposicions com «a on» per «on». Un canvi significatiu, que afecta en bona mesura la fluïdesa de l'estil al llarg de tota la novel·la, és l'eliminació de l'adjectiu possessiu en contextos innecessaris, com en les frases «la carnadura fresca i jove del seu rostre» i «l'expressió del seu rostre». Així mateix, altres rectificacions introduïdes en la versió editada reformulen l'ordre o petits elements gramaticals d'algunes frases, com ara «les gents de l'església» per «la gent d'Església». En altres casos, tot i la correcció gramatical de la primera versió, es modifica l'estructura natural d'una aposició com «La comtessa, perplexa, abastà» per «Perplexa, la comtessa abastà», que restitueix l'ordre de la frase en l'original francès. De vegades, la reescriptura d'alguna frase en millora la comprensió: «El somriure sol de l'abat, ja hauria fet comprendre» esdevé, a l'edició de Proa, «Solament amb el somriure, el frare ja hauria comprès». Així mateix, com hem comentat a propòsit de l'exemple 1, l'ús superflu dels pronoms personals es repeteix a les pàgines d'aquesta segona mostra: «Jo sento un gran respecte pels secrets que em confien [...] Però mai jo no m'he hagut de veure en el cas de sol·licitar una confiança...». Aquí, la versió editada manté els pronoms de primera persona.

Quant a les esmenes referents al lèxic, proposen canvis gairebé sempre amb voluntat estilística, no pas de correcció per qüestions normatives: «esclatar» per «traspuar», «número» per «nombre», «sofrir» per «resistir», «rubor» per «neguit», «passar» per

¹⁵ Aquest fragment correspon a les pàgines 325-347 del manuscrit.

«escaure», «jutjada» per «judicada». La substitució sistemàtica del terme «abat» del manuscrit pel de «frare» o, sobretot, «canonge» en la versió editada és un fet en certa manera paradoxal si tenim en compte que, en la majoria de casos, l'equivalent de l'original francès és «abbé», fora de tres ocasions en què s'utilitza «capucin» i «chanoine».

Pel que fa a l'anàlisi d'algunes tries del traductor en aquest fragment, ens fixarem, en primer lloc, en elements que afecten aspectes gramaticals i, en segon lloc, en algunes solucions lèxiques. Com hem comentat a propòsit d'algunes frases de l'exemple anterior, podem dir que, en general, les opcions del traductor tendeixen a ser conservadores respecte de l'original: les reformulacions sintàctiques o les paràfrasis, quan n'hi ha, procuren mantenir-s'hi properes. N'és un exemple la frase «Elle ne fit qu'un bond jusqu'au salon et s'excusa de s'être fait attendre», que Llor tradueix: «D'un salt va anar-se'n al saló i s'excusà d'haver fet esperar-se tant». L'eliminació de la negació en la versió catalana fa que la frase resultant sigui genuïna, tot i que segurament la voluntat del traductor d'allunyar-se el mínim possible de l'original fa que el sintagma «d'un salt» es mantingui a l'inici, en lloc de col·locar-lo, com seria més natural, després del verb: «Va anar-se'n al saló d'un salt». En una altra oració del mateix fragment es repeteix l'operació d'eliminar la negació de l'original com a estratègia de naturalització: «Je vous sais trop bonne catholique, Madame la comtesse, pour ne pas bientôt me comprendre et partager mon émotion»; en català esdevé: «Us sé prou bona catòlica, senyora comtessa, perquè em compregueu de seguida i compartiu la meva emoció». Una opció que busqués mantenir la negació en català resultaria, possiblement, forçada.

Podem explicar amb aquesta mateixa voluntat la traducció de la frase «Cependant la voix de l'abbé se faisait de plus en plus lente et sourde, et l'expression de son visage désolée», traduïda així: «Tot i així, la veu de l'abat s'anava fent lenta i sorda, i l'expressió del seu rostre desolada». La locució adverbial «de plus en plus», que podríem traduir literalment per «cada vegada més», se substitueix per una construcció verbal que inclou la noció de progressivitat: «s'anava fent». D'aquesta manera, la idea, més aviat subtil, de progressió, queda integrada en el verb escollit.

Exemple 3¹⁶

En les correccions aplicades a la versió editada destaquen alguns canvis lèxics o correccions gramaticals, de vegades puntuals, de vegades sistemàtics. Així, el verb «entregar» esdevé «lliurar» en la versió de Proa de la frase «¿tenia intenció d'entregar Lafcadio a la policia, tal com va amenaçar-lo?». L'edició manté aquesta coherència i a l'oració «No ho sé. Tal vegada entregar-me», en què Lafcadio valora si confessar el seu crim a la policia, canvia el verb per «donar-me». Un altre canvi regular entre ambdues versions és la substitució de les formes del verb «ser», que Llor privilegia en molts contextos, per formes del verb «estar». En són exemples «Això féu que no s'esfereís excessivament quan va adonar-se que era cerclat», «S'hauria dit que n'era decebut», «Juli de Baraglioul era sol». En tots tres casos, el corrector substitueix les formes de «ser», emprades potser per ultracorrecció, per formes del verb «estar». El fragment que comentem també proporciona un exemple de canvi sistemàtic en la substitució de la locució «ço que», amb un afecte arcaïtzant o, en tot cas, de formalitat alta, per altres solucions com ara «cosa que»: «Una incomprendible torpor li pesava a sobre, ço que tal vegada no era més que fatiga»; en altres frases com «Fos ço que fos, el mal era

¹⁶ Aquest fragment correspon a l'últim capítol de la novel·la, i comprèn les pàgines 997 a 1021 del manuscrit de Miquel Llor, que arriba fins a la pàgina 1047.

irreparable», en canvi, el corrector la substitueix per «el que». La correcció de la preposició «per» per «per a», que hem vist en els altres fragments de la novel·la, és una altra esmena regular, com a «un olfacte particular per reconèixer aquells senyors» i «L'Església és per ajudar-vos», que incorporen el canvi que assenyalen en l'edició. Finalment, una expressió com «a l'aguait» és substituïda per «a l'expectativa».

Quant a les correccions referents a la sintaxi, la majoria de les esmenes del fragment afecten l'ordre dels elements de la frase, que en alguns casos és reformulada. Així, les oracions «coneixien, de molt temps ençà, la casa», «ella l'odiava ara...» i «amb una veu tan natural que Juli, d'antuvi, no el va entendre», que incorporen els adverbis de temps amb una dislocació marcada entre comes, recuperen l'ordre natural: «coneixien la casa de molt temps ençà», «ara ella l'odiava» i «amb una veu tan natural que d'antuvi Juli no el va entendre». També trobem sengles modificacions en la posició d'alguns pronoms respecte del verb que acompanyen, com és el cas de les oracions «Havia tancat la porta però s'hi va recalcar», que és modificat per «va recalcar-s'hi», i de «no voldria deixar-vos en anar», que després de la correcció esdevé «no voldria deixar anar-vos-en».

A l'hora de comentar la traducció de Llor, ens fixarem, en primer lloc, en un paràgraf especialment confús tant en la versió manuscrita com en l'editada. En el primer cas, la traducció fa: «A penes si una mica perplexe es va tancar a la cambra de Carola per tal d'esperar-hi retorn d'ella, a qui no havia vist després de l'assassinat de Fleurissoire. Tenia ganes de demanar-li consell i deixar algunes indicacions, en el cas probable de fer un truc». En primer lloc, l'oració subordinada «per tal d'esperar-hi retorn d'ella» reproduïx amb molta literalitat la francesa «attendant le retour de celle-ci qu'il n'avait pas revue», fet que comporta una estructura estranya, ja que l'ús del substantiu «retorn» imposa una frase enrevesada quan, fet i fet, l'opció més natural fóra, per exemple, «per esperar que tornés». En la versió de Proa, es canvia la combinació «a qui» per «la qual», però evidentment és un canvi insuficient per a dotar la frase de certa naturalitat. En segon lloc, trobem un problema de comprensió de l'original que fa que el manuscrit sigui obscur: «en el cas probable de fer un truc», que, tenint en compte el context, podem dir que no fa sentit. A l'original trobem: «au cas probable où il ferait du bloc», que no és certament una frase fàcil d'interpretar. En la traducció, com que no s'especifica el subjecte del verb «fer» podem interpretar que és Carola, qui ha de «fer un truc». En francès, en canvi, queda clar que el subjecte de «ferait du bloc» és «il», és a dir, Lafcadio. «Faire du bloc» o «faire bloc» és una locució de caràcter col·loquial que significa anar a la presó, o «estar engarjolat», cosa que pren tot el sentit en el context de l'argument narrat¹⁷. Per tant, sembla clar que Llor no va entendre el significat de l'expressió i va traduir-la per una oració gens fàcil d'interpretar en el conjunt del paràgraf. En canvi, en el mateix fragment, una altra expressió col·loquial per a referir-se a la presó, «l'assassin est coffré», apareix traduïda com «l'assassí ja està engarjolat». En una altra oració, un possible problema de comprensió és esmenat en la versió editada. Es tracta de la confusió de la paraula «beau-frère», que Llor tradueix com «germà»: «l'assassí del senyor germà vostre». En aquest cas, és possible que es tractés d'un lapsus del traductor, ja que correspon a una paraula del lèxic comú. De fet, l'ús de «germà» crida l'atenció, ja que no s'entén en el context d'aquest paràgraf. El corrector va adonar-se'n i va esmenar-ho per «cunyat».

Una altra frase exemplifica, una vegada més, que la traducció literal o la falta de comprensió de l'original comporten uns resultats de traducció problemàtics: «Ja li tardava de trobar-se amb Protos», en què l'ús pronominal de «tarder» en francès («Il lui tarder de rejoindre Protos») té el significat d'estar impacient. El resultat en català, tot i que és comprensible, resulta ben forçat.

¹⁷ Tant el *Trésor de la Langue Française* com el diccionari Larousse recullen aquesta accepció poc freqüent del mot.

Com havíem vist en exemples d'altres fragments, la traducció dels diàlegs conserva sovint el caràcter espontani de la llengua oral, tot mantenint un registre elevat coherent amb la categoria social de la majoria de personatges. Una interjecció com «Parbleu!» és traduïda de la manera següent: «—L'assassí del meu cunyat, ves!», del tot pertinent en el context. Trobem un exemple en el mateix sentit a la frase «Allons! mon garçon : un peu de courage», que es converteix en «Apa! fill meu: una mica de coratge».

La recepció catalana

Tal com Rafel Tasis informava des de les pàgines de *Mirador*¹⁸, *Les caves del Vaticà* inaugurava la nova col·lecció d'Edicions Proa, Els d'Ara, que a més d'aquest títol publicà *Mrs. Dalloway*, traduïda per Cèsar-August Jordana¹⁹, i *El Volga desemboca al mar Caspi*, en traducció d'Andreu Nin²⁰. L'article que Tasis dedicà a la traducció de Llor inclou alguns apunts sobre altres títols de Gide (*L'École des femmes*, *Robert*, *Souvenirs de la Cour d'Assises*, *L'Immoraliste* i *Si le grain ne meurt pas...*), que sembla conèixer bé, i destaca, com veurem tot seguit, per la inquietud que expressa sobre la possible influència de l'escriptor en la literatura catalana. Tasis relacionava la publicació de la traducció catalana amb la incidència en el terreny moral i assenyalava l'obra de creació pròpia de Llor com un dels exemples de la influència gidiana a Catalunya. Resulta paradigmàtica la rellevància que el crític atorgava a la tasca de traducció, així com la valoració que en feia com a pràctica amb una impacte evident en la cultura receptora i, és clar, en les idees del traductor, que hi participava doblement, també com a autor:

Tenim, doncs, per primera vegada, el famós novel·lista francès, una de les figures preeminentes de la literatura contemporània mundial, en català, i aquest esdeveniment en el nostre petit món de les lletres té encara més importància per l'obra triada. Clàssic de l'estil i de la forma, moderníssim de fons i d'intencions, Gide és avui un dels autors més discutits —més llegits, per tant— d'Europa. A Alemanya, per exemple, és l'autor francès que més és llegit. Cal dir que la seva fama no és gratuïta, ni la discussió ociosa. André Gide és un autor perillós, corrosiu, un contacte indispensable, però de resultats possiblement funestos per a una literatura feble. I *Les caves del Vaticà* és, indiscutiblement, un dels exemples més típics de la seva obra, del perill fonamental que s'amaga en les seves pàgines.

[...]

Quina pot ésser la reacció de la nostra literatura al costat d'aquest empelt d'immoralisme que rep amb Gide? Possiblement cap influència, una assimilació vulgar i sense cap conseqüència. Però, i si la seva posició crea deixebles? Qui hi haurà que, sense ésser Gide, pugui mantenir una posició gideana, seguir unes doctrines gideanes en els llibres, enfront de la vida? Temptació perillosa i eixorca. Una literatura immoral podria ésser el màxim dissolvent de la nostra intel·lectualitat en germen; podria també ésser el llevat de noves collites, la reacció que donés vida a les més nobles audàcies i ofegés les deixalles del cofoisme i el vuitcentisme.

Per la meua banda, veig en el *Tríptic* de Miquel Llor, la mostra més afinada del bon costat de la influència conscient o espontània de Gide a Catalunya²¹.

Les opinions de Tasis sobre la filiació gidiana d'alguns textos de Llor —aquí es refereix sobretot a *Tríptic*— no es limitaren a l'article de *Mirador*. Pocs mesos després de publicar-lo, a final de setembre de 1930, Miquel Llor obtingué el premi Crexells per *Laura a la*

¹⁸ TAVIS, Rafel. «André Gide, o el perillós contacte». *Mirador*, 87 (25-9-1930), p. 4.

¹⁹ WOOLF, Virginia. *Mrs. Dalloway*. Traducció de C. A. Jordana. Badalona: Proa, 1930.

²⁰ PILNĚIIAK, Boris. *El Volga desemboca al mar Caspi*. Traducció d'Andreu Nin. Badalona: Proa, 1931.

²¹ TAVIS, Rafel. «André Gide, o el perillós contacte». *Op. cit.*

ciutat dels Sants. Amb motiu d'aquest reconeixement, el crític escrigué a Miquel Llor per felicitar-lo. L'escriptor guardonat li féu arribar un exemplar de la novel·la dedicat, que suscità una nova carta d'agraïment:

Distingit amic: he rebut l'exemplar de *Laura a la ciutat dels sants* que vàreu tenir la bondat de dedicar-me. L'he llegit, i, tot donant-vos les gràcies per la vostra amabilitat, us felicito per la magnífica novel·la que heu escrit. Recordo el que varen dir-me un dia a l'Ateneu, sobre aquesta obra, i he de dir-vos que no la trobo tan «gidiana» com el «Tríptic» de *L'Endemà del dolor*. Potser és degut a no haver-hi sabut trobar tot el virus que enclou... De totes maneres, el que si he vist, i m'agrada molt fer-ho constar, és el domini de l'estil, que és d'una meravellosa ductilitat, i la gran ciència que teniu a fondre paisatge exterior i panorames espirituals o subconscients en una fusió perfecta i d'una qualitat impressionant. Això em fa emparentar aquesta «Laura» (una mica com el *Tàntal*) més aviat amb Mauriac que amb Gide²².

Sembla, doncs, que d'ençà de la publicació de *Tàntal*, l'associació dels noms de Gide i Llor era una dèria recurrent d'alguns crítics i lectors. Pel que fa a Tasis, tenia un interès personal per Miquel Llor, de qui recordava, en un altre article quatre anys després de la publicació de *Les caves del Vaticà*, la influència que havia exercit l'autor francès en el traductor:

Si la tasca del traductor de Gide, que Miquel Llor acomplia amb tanta fidelitat en *Les Caves del Vaticà*, havia d'influir en el seu esperit, en el volum de narracions curtes *L'endemà del dolor* hauríem de cercar-ne el rastre. Tots els contes del llibre són petites obres mestres, en les quals s'alia la crueltat del pensament amb la poesia del llenguatge i la vitalitat dels personatges. Sobretot la novel·la culta que dóna títol al llibre i el *Tríptic* meravellós de cinisme i delícies de forma donen fe d'aquesta influència del Gide que creava aquell extraordinari Lafcadi de *Les caves*. El dolor passa i s'esvaeix només que amb la seva meditació, i els homes s'avesen aviat a llur ignomínia, amb el pobre Batista o el noble Rodrigo. I fins en la dolça puerilitat de L'ofrena i d'En Roc i les formigues podríem trobar vestigis d'aquest contacte gidià de la inspiració de Miquel Llor²³.

Un altre comentari en el qual s'esmenta la traducció catalana de *Les caves del Vaticà* exemplifica la incidència que podien tenir els llibres d'una editorial com Proa, amb vocació de popularitzar les obres publicades i de fer arribar títols catalans i estrangers a un públic no especialitzat. Es tracta de l'article «Intencions», que duu el subtítol prou explícit «L'anticlericalisme no ha d'ésser una moda», de Lluís Capdevila, publicat a *La Campana de Gràcia*, setmanari satíric destinat sobretot a un públic obrer. Ben allunyat de la valoració literària i culturalista que Tasis en féu, el text de Capdevila és fonamentalment un article d'opinió en el qual esmentava *Les caves del Vaticà* i en feia una lectura ideològica centrada, evidentment, en el suposat element anticlerical. Capdevila defensava la necessitat de «tornar a ésser anticlericals, convé tornar a ésser enemic d'aquests capellans incomprensius, intolerants, inintel·ligents. Convé donar un to aspre i dur a les fulles de combat». A despit del rebombori i les crítiques que havia despertat l'obra de Gide en cercles catòlics, en la seva intenció pesava molt més tot allò referent a l'exploració de noves formes narratives que no pas l'atac a l'Església.

En la conversa entre Armand Obiols i Miquel Llor que citàvem a l'inici, l'escriptor i traductor afirmava: «Després de Marcel Proust l'escriptor modern que prefereixo és Gide.

²² Carta de Rafel Tasis a Miquel Llor, datada el 17 de març de 1931. Biblioteca de Catalunya, Fons Miquel Llor, sobre 15.

²³ Tasis, Rafel. «Miquel Llor». *La Publicitat* (1-5-1934), p. 2.

Gide és un home terrible, però és un artista incomparable»²⁴. En aquest article hem sintetitzat alguns elements que exemplifiquen com aquesta atenció cap a l'autor francès es féu present en dues dimensions complementàries: l'obra de creació i la tasca de traductor. En ambdós casos, alguns comentaris crítics que hem recollit assenyalen que la influència de l'autor francès en el context català podia ser, des del punt de vista moral i pel que fa a la seva incidència en el camp literari, «corrosiva», «perillosa» i «funesta», si recuperem els adjectius emprats per Rafel Tasis. Al mateix temps, la valoració que es feia sovint de la qualitat estilística de la prosa de Llor era sempre en termes elogiosos. L'aproximació que hem fet a la traducció de *Les caves del Vaticà* demostra com el domini lingüístic de l'escriptor es feia evident, també, en aquesta traducció, que malgrat algunes imprecisions, utilitza una llengua literària rica, construïda sobre la base d'un equilibri ponderat entre un registre culte i una vivacitat que defuig l'artifici excessiu. L'accés al manuscrit de la traducció i la crítica comparada entre aquesta font i la versió editada ha permès d'introduir algunes observacions que il·lustren la variació textual que implica el procés d'edició. Prendre en consideració altres traduccions (obra de Llor o d'altres traductors) publicades per la mateixa editorial permetria de veure si aquests textos seguien pautes estilístiques comunes i, en aquest cas, com contribuïren a la configuració d'un model de llengua literària en el qual la traducció fou, sens dubte, una peça fonamental.

²⁴ OBIOLS, Armand. «Conversa amb Miquel Llor». *Op. cit.*